

Goněk, Vladimír

Závěr občanské války a intervence a přechod k poválečné obnově

In: Goněk, Vladimír. *Vznik SSSR a sovětská Ukrajina : příspěvek k pojetí počátků sovětské federace*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1988, pp. 73-94

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122450>

Access Date: 10. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

IV. ZÁVĚR OBČANSKÉ VÁLKY A INTERVENCE A PŘECHOD K POVÁLEČNĚ OBNOVĚ

Etapa děnikinovské okupace téměř celé Ukrajiny znovu zkomplikovala otázku ukrajinské státnosti i charakteru vztahů sovětských republik. Z ryze praktického hlediska — úkoly správy neokupovaného malého pásma na severu Ukrajiny se nanejvýš zúžily a naprosto rozhodující úlohy nabyly úkoly organizace všech forem boje proti kontrarevoluci — se 15. října 1919 prezidium Celoukrajinského ústředního výkonného výboru sovětu usneslo rozpustit vrcholné státní orgány USSR; byla vytvořena tzv. vládní trojka s úkolem organizace a koordinace odboje na území nepřítelů a pomoci Rudé armádě, veškerá správa (včetně například školství či zdravotnictví) na neobsazeném území Ukrajiny byla předána přímo orgánům RSFSR.¹ Na druhé straně okupace Ukrajiny přinesla nové proměny ve vědomí ukrajinských mas. Formy Děnikinovy vlády na Ukrajině vyvolaly mj. další prohloubení národního citění Ukrajinců, zvýšenou citlivost vůči všemu, co by se mohlo nějak dotknout národní suverenity ukrajinského lidu. Souběžně se prohloubilo vědomí solidarity s pracujícími ostatních sovětských republik.

Dále se v RSFSR ve druhé polovině roku 1919 přirozeně pokračovalo v dosavadní linii upevnování sovětské moci a koncentrace její struktury, zejména v národohospodářské sféře se prohlubovala centralizace řízení. V srpnu 1919 byla vytvořena tzv. Rada válečného průmyslu (Promvojensovet),² jako hospodářský orgán Rady obrany, přinášející nadrezortní koncentraci řízení národního hospodářství (s prvořadým úkolem organizovat ekonomickou oporu pro úspěch boje proti kontrarevoluci). Od září byla

¹ Graždanskaja vojna na Ukrajině. Sbornik dokumentov, II, Kijev 1967, dok. č. 477.

² Venediktov, A. V.: Organizacija gosudarstvennoj promyšlennosti v SSSR, I, Lenin-grad 1957, 490—492. Na Ukrajině tento článek vznikl až v květnu 1920 — srv. dále.

podstatně posílena úloha VSNCh³ a v nové míře ještě od prosince, současně se VIII. konference KSR(b) a VII. celoruský sjezd sovětů mj. zabývaly náměty jak využít místní iniciativy ve smyslu jejího organického zapojení do centralizovaného systému řízení ekonomiky.⁴ Předstih RSFSR se tak ještě zvýšil.

V prosinci 1919 Rudá armáda rozvinula velké osvobozovací operace na Ukrajině. 11. prosince — v den osvobození Charkova — byl ustaven Celoukrajinský revoluční výbor jako prozatímní nejvyšší orgán sovětské moci na Ukrajině. V ustavování sovětské moci se opětně živelně objevily již zmíněné tendence příznačné pro počátky sovětské moci. Na rozdíl od počátku roku 1919 však tyto tendence byly náležitě reflektovány a přijímala se opatření k jejich zamezení. A koneckonců v důsledku uvedeného usnesení z 15. října 1919 se obnova sovětské moci na Ukrajině na přelomu roku 1919/1920 realizovala nikoli jen „ve spolupráci s RSFSR“, nýbrž v řadě rezortů bylo formování orgánů sovětské moci na Ukrajině dokonce v rozhodující míře dílem orgánů RSFSR. Tak například ještě 18. prosince 1919 se prezidium VSNCh (po dohodě s Celoukrajinským revolučním výborem) usneslo vytvořit komisi pro zformování a řízení hospodářských orgánů Ukrajiny. Jejím předsedou byl jmenován člen prezidia VSNCh V. Ja. Čubar', členy další dva významní činitelé VSNCh Bažanov a Gomborg. Na základě komise vzniklo počátkem ledna 1920 Organizační byro VSNCh pro obnovu hospodářského a průmyslového života na Jihu Ruska (!) (Prombjuro), kolem něhož se soustřeďovali souběžně vysílání představitelů dílčích hospodářských orgánů RSFSR. Byro soustředilo ve svých rukou řízení průmyslových podniků, jejich financování, zásobování i realizaci produkce.⁵ Byro nadále zůstávalo jednoznačně orgánem prezidia VSNCh, vykonávalo jím delegovanou pravomoc, což znamená poměrně vyšší stupeň koncentrace na rozdíl od formování USNCh počátkem roku 1919. Obdobné procesy probíhaly i ve sféře vojenství — zde ještě jednoznačněji a s prvořadým úkolem eliminovat jakékoli tendence partyzánštiny — dále u dopravy, spojů apod. Usnadňovalo je rozhodnutí Celoukrajinského revolučního výboru z 27. ledna 1920 zavést v příslušných sférách pro Ukrajinu platnost zákonů a nařízení RSFSR.⁶

³ Venediktov, A. V.: Organizacija, I, 575—576.

⁴ VIII konferencija RKP(b). Protokoly, Moskva 1961, 203an. Rezoluce VII. celoruského sjezdu sovětů O sovetkom strojitel'stve: S'jezdy Sovetov v dokumentach, I, Moskva 1959, 114.

⁵ Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija promyslovosti na Ukrajině. Zbirnyk dokumentiv i materialiv 1917 — berezeň 1921, Kyjiv 1957, dok. č. 458; Drobižev, V. Z.: Glavnij štab socialističeskoj promyšlennosti, Moskva 1966, 133.

⁶ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' i organizator ob'jedinitel'nogo dviženija ukrajinskogo naroda za obrazovanije SSSR. Sbornik dokumentov i materialov, Kijev 1972, 235—236; Sovetskoje sodružestvo narodov. Sbornik dokumentov i materialov 1917—1922, Moskva 1972, 118.

Pro názornost lze uvést ještě některé detailnější údaje. Prombjuro ve spolupráci s glavky a centry VSNCh budovalo na Ukrajině místní články těchto orgánů; tato opatření opět představují vyšší stupeň jednoty než v roce 1919, nevytvářely se glavky a centry případného budoucího Ukrajinského SNCh. Tak ještě v první polovině ledna 1920 byla vytvořena Ústřední správa kamenouhelného průmyslu Donbasu se sídlem v Charkově, později v Lugansku, jako místní článek Glavuglu VSNCh. Podobně ještě v lednu bylo ustaveno Byro oddělení kovů VSNCh, pověřené řízením veškerých metalurgických podniků a velkých kovoobráběcích podniků Ukrajiny (pozdější Ústřední správa těžkého průmyslu). Do Charkova opět přesídlil mj. Glavsachar VSNCh, řídící pět oblastních správ na Ukrajině a dvě v RSFSR.⁷ V některých případech byly ukrajinské podniky odvětví strojírenského, elektrotechnického a některých dalších začleňovány pod centralizovanější podobu řídicích článků (zmiňovanou již k roku 1919), pod správy trustů, například Elektrotrestu, Gomzy (oba se sídlem v Moskvě) aj.⁸ Sám Bažanov k těmto opatřením mj. poznamenal, že centralizace řízení hospodářství sovětských republik v rukou VSNCh dává možnost uplatnit na Jihu (!) zkušenosti, které VSNCh nashromáždil za dva roky boje a tvůrčí práce.⁹ Je vhodné dále poznamenat, že řada nově znárodněných podniků byla obdobně jako roku 1919 vyhlášována za vlastnictví RSFSR.¹⁰

Další centralizaci řízení národního hospodářství a to zvláště ve smyslu hospodářského zajištění obrany pak umožnily pro Ukrajinu dva zcela nové orgány. Novou kvalitu znamenal již fakt, že zmíněný člen vedení Prombjura Gomborg plnil současně funkci mimořádného zplnomocněnce pro zásobování Jižního frontu (Čusosnabarmjuž) a tak zprostředkoval ve všech otázkách koordinaci hospodářského a vojenského rezortu.¹¹ Vzápětí se projevila potřeba toto propojení institucionálně upevnit; v průběhu dubna se proto zformovalo Jižní oddělení Rady válečného průmyslu (Promvojensovetjuž) s působností pro území Ukrajiny.¹² Ještě dalekosáhlejší význam mělo vytvoření Ukrajinské pracovní armády na základě společného usnesení rady lidových komisařů RSFSR a Celoukrajinského revolučního výboru.¹³ Její vedení — Ukrajinská rada pracovní armády — velmi brzy překračuje své původní poslání řídicího orgánu pracovní ar-

⁷ Ukrajinská RSR v period hromadjans'koi vojny, III, Kyjiv 1969, 77—78.

⁸ Srv. např. Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 481.

⁹ Ukrajinská RSR v period hromadjans'koi vojny, III, 76—77.

¹⁰ Srv. např.: Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 527, 545 aj.

¹¹ Tamtéž, dok. č. 459.

¹² Konečné vymezení jeho kompetencí přinesla společná směrnice a usnesení Čusosnabarmjužzap (Jižní front byl mezitím v důsledku postupu přejmenován na Jihozápadní) a Prombjura z 14. a 22. května. Graždanskaja vojna na Ukrajině, III, dok. č. 108; Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 513.

¹³ 21. ledna 1920. Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 468.

mády na Ukrajině; jako orgán sdružující vedle zástupců armády i zástupce všech hospodářských rezortů se postupně stala nejvyšším orgánem nejen koordinace, ale i řízení národního hospodářství na Ukrajině, přičemž pracovala jako místní článek Rady obrany RSFSR. (Funkce SNCh v oblasti přímého řízení se totiž postupně fakticky redukovaly především na oblast průmyslu.)

Struktura článků SNCh, Promvojensovetu a pracovní armády se tak na Ukrajině formovala jednoznačně jako nedílná součást celosovětského systému, koncentrovaného při vrcholných orgánech RSFSR; i když v případě Promvojensovetu a pracovní armády šlo o orgány přechodného charakteru a rovněž v organizaci SNCh další etapy přinesly nutně výrazné změny, přesto celkově toto vytvoření přísně centralizovaných struktur v celosovětském rámci znamenalo významný předpoklad pro jednotu organizace hospodářství nejen pro závěr války, nýbrž zvláště pro další etapy obnovy národního hospodářství a posléze i socialistické industrializace.

Na druhé straně je třeba uvést, že tato koncentrace se neuplatňovala jednoduše shora až dolů; od počátku byla jasná jen ve vztazích mezi nejvyššími celosovětskými hospodářskými orgány a jejich články pro Ukrajinu. Podstatně složitější a dlouhodobé bylo nejen uplatnění této linie směrem k nižším článkům až po podnikové správy, ale vůbec tyto články ustavit a uvést do chodu.¹⁴

* * *

Proti této jednoznačné linii praktické obnovy konkrétních státních orgánů se názory na obecnou formu ukrajinské státnosti pohybovaly v protikladech i rozpacích. Celoukrajinský revoluční výbor již v den svého ustavení, 11. prosince 1919 vyhlásil obnovení svobodné a nezávislé Ukrajinské SSR s výhradou, že právo spravovat a formovat ukrajinský stát přísluší jedině ukrajinským dělníkům a rolníkům; současně se vyslovil, že formy vztahu mezi USSR a RSFSR určí příští celoukrajinský sjezd sovětů. Z textu deklarace je zřejmá snaha vyhnout se možné prejudikaci formy tohoto vztahu, žádný konkrétnější náznak není zahrnut, pouze se mluví o nezvratnosti faktu jednoty armády.¹⁵

V usneseních místních stranických orgánů a ve stranickém tisku na Ukrajině i na místních rolnických konferencích, mítincích pracujících aj. byl však vyzvedán úkol urychleného ustavení nejtěsnějšího svazku sovět-

¹⁴ Srv. např. problémy s organizací nižších článků Ústřední správy kamenouhelného průmyslu Donbasu. *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija ...*, dok. č. 491, 494 aj.

¹⁵ *Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' ...*, 222—223. Obdobně v dopisu dělníkům a rolníkům Ukrajiny u příležitosti vítězství nad Děnikinem z 28. prosince 1919 píše Lenin, že v otázkách národnostních hranic a federativního či jiného svazku mezi státy jsou rozpory mezi komunisty nepřipustné a že tyto otázky má vyřešit celoukrajinský sjezd sovětů. Lenin, V. I.: PSS, 40, 45.

ských republik, detailně státoprávně vymezeného, jako záruky před útoky kontrarevoluce.¹⁶ Vyskytovaly se i požadavky plného sjednocení sovětských republik, přičemž centrem měla být RSFSR jako revolučně nejrozvinutější. Promyšlenější přístupy naopak upozorňovaly, že současně s bojem proti šovinismu je třeba pozorně vycházet vstříc zdravým národním potřebám pracujících mas, čemuž musí odpovídat i míra sjednocení sovětských republik v podobě federace.¹⁷

Ještě 18. ledna 1920 tak z iniciativy ukrajinských členů ústředního výboru KSR(b) teze politbyra ústředního výboru označily formu státního svazku USSR a RSFSR za socialistickou federaci.¹⁸ A tato forma se musela nějak, byť i prozatím, konkretizovat; Celoukrajinský revoluční výbor se o to pokusil v již zmíněném usnesení z 27. ledna 1920 vyhlášením, že svazek RSFSR a USSR je zatím určen oním dekretem Celoruského ústředního výkonného výboru z 1. června 1919.¹⁹

IV. konference KS(b)U ve dnech 17. až 23. března 1920 pak přinesla velmi konkrétní návrh svou rezolucí O státních vztazích Sovětské Ukrajiny a Sovětského Ruska. Ta v obecném směru vyzvedla, že kontrarevoluce může snadno porazit každou sovětskou republiku, pouze Sovětské Rusko je schopno vítězně odolávat náporu kontrarevoluce, neboť pouze ono má náležitě rezervy. V plném oddělení obou republik se proto spatřuje nepřirozený proces, který vede mj. i k vnitřnímu národnostnímu boji na Ukrajině a k prohloubení ekonomického rozvratu obou států. Pro stanovení podoby svazku mezi sovětskými republikami určila rezoluce zásadu sjednocení všech těch státních institucí, které obhospodařují jejich společné zájmy, a uchování všech institucí obhospodařujících specifické zájmy každé republiky při této republice jako samostatných.

Rezoluce výrazně překročila rámec dekretu z 1. června 1919 a pokusila se především překonat jeho neřešitelnou rozporuplnost. Sjednocené komisariáty měly být postaveny pod kontrolu Celoruského ústředního výkonného výboru sovětů, který se tak měl stát nejvyšším federálním orgánem moci, v němž by měla své zástupce také USSR. Zájmy USSR měli hájit dále její zástupci ve sjednocených komisariátech ve funkcích členů kolegií a dále v Revoluční vojenské radě. V kompetenci Celoukrajinského výkonného výboru sovětů měly zůstat pouze komisariáty obhospodařující specifické ukrajinské zájmy, tj. osvětu, vnitro, zemědělství, spravedlnost, zdravotnictví a sociální zabezpečení; lidové komisariáty zásobování měly pracovat na základě jednotných plánů nákupu.²⁰

¹⁶ Srv. např.: *Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl'...*, dok. č. 208, 210, 211.

¹⁷ Tamtéž, s. 246—248, 250—258 aj.

¹⁸ Kuličenko, M. I.: *Komunistyčna partija Ukrajiny v borofbi za utvorennja SRSR*, Kyjiv 1962, 106.

¹⁹ *Istorija sovetsoj konstitucii (v dokumentach), 1917—1956*, Moskva 1957, 207an.

²⁰ Text rezoluce viz *Kommunističeskaja partija Ukrajiny v rezoljucljach i rešenijach s'jezdov i konferencij 1918—1956*, Kijev 1958, 46—51.

Forma vztahů USSR a RSFSR se takto měla v poměrně krátké době velmi radikálně změnit. Avšak navrhovaného stupně sjednocení nedostihla v úplnosti ani realita v již ustaveném Svazu SSR počátkem roku 1924.²¹ Premisy rezoluce jsou sice správné, jak však ukázal samotný další vývoj, nebylo třeba ani možno v této době vyvozovat tak dalekosáhlé závěry.

Rezolucí tak vrcholí celá etapa, pro niž mocným podnětem byly následky Děnikinova tažení; sovětská moc se vracela do země s rozvráceným hospodářstvím, s průmyslovým potenciálem do značné míry zničeným; tím se jen stupňovalo vědomí potřeby spojit zbylé síly se Sovětským Ruskem. Stejně významným podnětem bylo vědomí úlohy RSFSR v porážce Děnikina i soudobá mezinárodní situace ve znamení příprav dalšího intervenčního tažení proti sovětské moci. Dokonce strana borobistů (vzniklá z bývalé levice ukrajinských eserů) se tehdy nechala slyšet, že navrhuje „demagogickostátoprávní stránku národnostní otázky“ a že národnostní otázku chápe jen jako „otázku pozvednutí kultury v národních formách“.²²

Proti tomu však na IV. konferenci KS(b)U považoval G. Petrovs'kyj za nutné upozornit, že ukrajinská státnost není ukrajinským rolnickým masám lhostejná, že za ní stojí.²³ Konference se musela mimoto důrazně postavit proti velmocenským tendencím likvidace USSR vyjádřeným Daškovským a Zaluckým, stejně jako proti požadavkům skupiny tzv. federalistů, které směřovaly k oslabení a v konečných důsledcích k roztržení svazku sovětských republik.²⁴

Zlom ve vývoji názorů na formu ukrajinské státnosti přinesly přípravy IV. celoukrajinského sjezdu sovětů. Volební výzva stejně jako místní sjezdy sovětů překvapivě přinášely značně nekonkrétní formulace.²⁵ 20. května přijal IV. celoukrajinský sjezd sovětů rezoluci k otázce státních vztahů mezi USSR a RSFSR. V ní prohlašuje USSR za člena federace sovětských republik,²⁶ vzniklé na základě společenství politického a sociálního zřízení, společného boje proti nepřátelům a na základě vzájemné pomoci poskytované v tomto boji. USSR si má přitom uchovat svou dosažnou samostatnou ústavu. Sjezd potvrdil dosažený stupeň jednoty sovětských republik a pověřil příští ústřední výkonný výbor pokračovat v politice těsného sblížení. Veškeré snahy po oslabení či roztržení svazku USSR

²¹ Takového stupně sjednocení bylo dosaženo jen v oblasti vojenství, zahraničních věcí a obchodu, dopravy a spojů. Blíže viz: *Istorija sovětskoj konstitucii* (v dokumentech), 470, 472—473.

²² Do rozříšennja nacional'noho pytannja, Kyjiv 1920, 4—5.

²³ Čirko, V. A.: *Kommunističeskaja partija — organizator bratskogo sotrudničestva narodov Ukrajiny i Rossii v 1917—1922 gg.*, Moskva 1967, 192.

²⁴ Očerki istorii Kommunističeskoj partii Ukrajiny, Kijev 1972, 300.

²⁵ *Kommunističeskaja partija — vdochnovitel' . . .*, 269—270, 273, 274.

²⁶ Používá se pojem Vserossijskaja socialističeskaja Sovetskaja federativnaja respublika — na rozdíl od RSFSR.

se sovětskými republikami označil sjezd za snahy svou podstatou kontra-revoluční, zaměřené ve svých důsledcích proti svobodě a nezávislosti pracujících Ukrajiny.²⁷

Sjezd sovětů Ukrajiny tak na jedné straně schválil dosavadní vývoj vztahů sovětských republik a jejich stávající formu označil za federaci, avšak učinil to co možná nejméně konkrétním způsobem. A co se týče výhledů do budoucna, bylo opět zcela obecně usneseno pokračovat v dosavadní linii. Chybí tedy to, co sjezdu připisovaly předchozí stranické konference, rolnické sjezdy a další shromáždění, totiž konkrétní, případně i definitivní stanovení formy svazku sovětských republik a nebyl přijat ani program v podobném smyslu, jaký přijala IV. konference KS(b)U. V tomto novém duchu vyznívá i stranický tisk, v kontrastu s publicistikou prvních měsíců roku 1920.²⁸

Usnesení IV. celoukrajinského sjezdu sovětů je tak výrazem určitého obratu na Ukrajině v programech utváření svazku sovětských republik, výrazem návratu k linii prováděné za druhého období sovětské moci na Ukrajině v roce 1919. Jde o obrat od unáhlených tendencí urychleně vybudovat i po státoprávní stránce strukturu svazku sovětských republik, od čehož se mnohdy fatalisticky očekávalo automatické vyřešení všech problémů souvisejících s dalším osudem revoluce na Ukrajině, návrat k realistické politice postupného konkretizování a vymezování účelných společných a dalších článků svazku tak, jak je postupně vyžadovala konkrétní skutečnost, přitom na základě nakupení dostatečných zkušeností. Svou roli sehrálo i zmíněné poznání, že lidové masy, zejména rolnictvo, byly velmi citlivé v otázce ukrajinské státnosti, čehož se soustavně pokoušeli zneužívat ukrajinští buržoazní nacionalisté. A nemalý vliv na obecné povědomí měl také fakt, že v době konání IV. sjezdu sovětů Ukrajiny byl již zadržen polský útok a Rudá armáda podnikala první úspěšné proti-útoky.

Do Celoruského ústředního výkonného výboru sovětů pak bylo v červnu 1920 začleněno 30 zástupců z Ukrajinské SSR,³⁰ čímž nabyl výkonný výbor charakteru ústředního článku federace.

* * *

Avšak znaky a mechanismy fungování federativního státu se prosazovaly v prvé řadě ve výkonných orgánech. S rozvojem a upevňováním sovětské moci se stále více rozšiřoval prostor pro reálné fungování federace,

²⁷ S'jezdy sovetov v dokumentach, II, Moskva 1960, 71—72.

²⁸ Srv. úvodník orgánu ÚV KS(b)U Kommunist, in: Kommunističeskaja partija — vdochnovitěľ' . . . , 282—283.

³⁰ Dalších celoruských sjezdů sovětů se již pravidelně účastnili i delegáti Ukrajiny.

jednotlivé její mechanismy vystupovaly víceméně živelně, teprve časem se jim dostávalo alespoň dílčího normativního zakotvení. Přitom od roku 1920 se zvlášť bouřlivě začala rozvíjet sféra státních orgánů regulace a řízení ekonomiky, prohlubovala se činnost stávajících a vznikaly nové orgány, tj. pole pro další krystalizaci sovětské federace se vytvářelo v první řadě zde.

Rok 1920 však ve vývoji organizace národního hospodářství v celosovětském rámci neznamená lineární pokračování v tendenci předchozích dvou let a ve vztahu k Ukrajině pak pouhé začlenění do tohoto vývoje. Rok 1920 je v tomto směru vnitřně rozporný zejména v tom smyslu, že hospodářství muselo nadále fungovat jakožto válečné hospodářství, přičemž zdroje ve srovnání s rokem 1919 byly již v mnoha směrech vyčerpány, zároveň však vystupovala perspektiva ukončení války a přechodu k obnově a socialistické přestavbě národního hospodářství. Obojí si vynucovalo změny řízení.

Tak zvláště pracovní armády se přes mimořádně nízkou produktivitu práce osvědčily, vyšší kvalitou se pak stala militarizace celých odvětví, případně významných hospodářských center; v tomto systému řízení se ještě jako další článek koncentrace objevila tzv. politická oddělení, fakticky zvláštní stranické orgány, které systematicky sledoval ústřední výbor KSR(b). Tak došlo k militarizaci mj. Donbasu a ukrajinských železnic.³¹ Obdobná opatření musela však mít nutně přechodný charakter.

Významné programové teze v návaznosti na závěry III. celoruského sjezdu SNCh přinesl IX. sjezd KSR(b). S odmítnutím návrhů rozšířit a trvale uplatnit militarizované formy zvítězily požadavky zpružnit dosavadní systém řízení, konkretizované v tezích o nutnosti využívat místní iniciativy, o potřebě vytvořit i horizontální vazby v systému řízení (při zachování vertikálního centralismu) na bázi oblastních hospodářských orgánů, o potřebě uvolnit centrálním orgánům prostor pro koncepční práci, o nezbytnosti důsledně zajistit jednotu realizace hospodářské linie strany zvláště sladěním jednotlivých rezortů, o významu jednotného hospodářského plánu pro překonání rozvratu a socialistickou přestavbu.³²

Zejména od usnesení Celoruského ústředního výkonného výboru sovětu o místních ekonomických orgánech z 3. února 1920 se objevovaly příznaky postupné decentralizace řízení. Tak pouze podniky základního státního významu zůstávaly v přímé podřízenosti VSNCh (k 1. listopadu 1920 to bylo

³¹ Srv.: *Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija ...*, dok. č. 514, 526. Ukrajinská RSR v period hromadjans'koji vijny, III, 105—109. V militarizovaném odvětví, popř. výrobním centru se výkon pracovní funkce pokládal za výkon vojenské služby, včetně všech právních důsledků; adekvátní formu mělo pak i řízení výrobní činnosti.

³² Lenin, V. I.: PSS, 40, 76—80; *Sovety narodnogo chozjajstva i planovyje organy v centre i na mestach 1917—1932. Sbornik dokumentov*, Moskva 1957, 94—96; KPSS v rezoljucijach i rešenijach s'jezdov, konferencij i plenumov CK, II, Moskva 1970, 150—164.

34 0/0 všech státních podniků, následovala další redukce až na 8 0/0).³³ Kompetence místních orgánů hospodářského řízení dále podstatně rozšířilo usnesení VIII. celoruského sjezdu sovětů koncem prosince 1920.³⁴

Nové zpružnění dosavadního systému řízení průmyslu přineslo upevnění postavení prombjur jakožto zplnomocněných oblastních orgánů prezidia VSNCh; stala se výkonným orgánem VSNCh na území oblasti v plném rozsahu kompetencí VSNCh. VSNCh měl pak řídit hospodářské orgány příslušného území výlučně prostřednictvím prombjura.³⁵ Nové usnesení o ukrajinském prombjuro³⁶ je posléze čistou reprodukcí „celostátně“ platného dokumentu. Nový plný název zněl Ukrajinské oblastní byro VSNCh při radě lidových komisařů USSR (ve zkratce Ukrprombjuro), jeho odvětvové články byly pak jednoznačně oblastními správami příslušného celoruského glavku.³⁷

Vedle struktury SNCh bylo nutno zpružnit i systém jednoty a koordinace všech hospodářských rezortů a zejména tuto jednotu upevnit a to opět nejen na celostátní úrovni, ale především v nižších člancích. Na celosovětské úrovni tuto jednotu dosud zajišťovala Rada obrany, avšak jak sám název naznačuje, jen v omezené míře; proto byla počátkem dubna 1920 přetvořena v Radu práce a obrany s perspektivou přesunu těžiště činnosti na hospodářské otázky ve smyslu obnovy národního hospodářství. Proměnu v nejvyšší celosovětský hospodářský orgán pro komplexní obnovu a rekonstrukci národního hospodářství posléze doformovala rezoluce VIII. celoruského sjezdu sovětů z 29. prosince 1920; mj. radě výslovně ukládá zpracování jednotného hospodářského plánu s dohledem nad jeho plněním, dále řízení všech hospodářských komisariátů.³⁸

V oblastním měřítku plnily tuto úlohu rady pracovních armád na základě reorganizace a nově stanovených náplní jejich práce.³⁹ Rada práce a obrany se průběžně snažila upevnit jejich postavení jako nejvyšších hospodářských orgánů v oblastním rámci; proti snahám některých představitelů jednotlivých rezortů chápat je jako pouhé neplnoprávné koordinační komise mj. žádala, aby ústřední orgány dávaly svým místním článkům

³³ Dekrety Sovetskoy vlasti, VII, Moskva 1974, odd. I, dok. č. 103. Údaje o rozdělení do skupin k 1. listopadu uvádí Venediktov, A. V.: Organizacija..., I, 581.

³⁴ S'jezdy sovetov v dokumentach, I, 132—133; též: SNCh i planovyje organy..., 98—100.

³⁵ Ke konci roku 1920 pracovala vedle Ukrprombjuro ještě prombjura Sibiře, Uralu, jihovýchodní evropské části Ruska; statut prombjura měl i Ústřední SNCh Turkestánu a Petrohradský (gubernský) SNCh. Venediktov, A. V.: Organizacija..., I, 584—585.

³⁶ Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 519.

³⁷ Což přesně reprodukoval i jejich název. Srv.: Robitnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 557.

³⁸ S'jezdy sovetov v dokumentach, I, 147—148.

³⁹ První usnesení v tomto směru přijala rada lidových komisařů o Radě 1. pracovní armády (Ural) 15. dubna 1920.

směrnice a příkazy výhradně prostřednictvím rad pracovních armád.⁴⁰ Nové usnesení v uvedeném smyslu o Ukrajinské radě pracovní armády bylo přijato 26. října 1920. Je příznačné, že ho přijala rada lidových komisařů RSFSR (po dohodě s vládou USSR), že pro území Ukrajiny měla plnit Ukrajinská rada pracovní armády přesně tytéž úkoly jako Rada práce a obrany v celoruském rámci, a především, že Ukrajinská rada pracovní armády se výslovně označuje za oblastní orgán Rady práce a obrany RSFSR; otázky zásadního charakteru se měly řešit po dohodě s radou lidových komisařů USSR.⁴¹

Vzhledem k tomu, že v závěrečné etapě hospodářské politiky tzv. válečného komunismu finance již zcela ztratily svůj samostatný význam (charakteristickým rysem je likvidace takové instituce jako Státní banka), není nutné zvláště rozvádět vztahy USSR a RSFSR v této oblasti pro rok 1920. Tyto vztahy znamenají dovedení do důsledků situace ještě z roku 1919 (tj. plného sjednocení) a například v oblasti průmyslu současně neznamenají nic jiného než výše uvedenou strukturu řízení průmyslové výroby, sjednocenou pod VSNCh.

Podobně oblast krátkodobého plánování měla v závěru období válečného komunismu omezené uplatnění — především se nezakládala na časově delších plánech a redukovala se v podstatě na stanovení konkrétních výrobních úkolů v souvislosti s akutně vystupujícími potřebami válečného zásobování; pro řadu odvětví pak nebylo možné stanovit ani plány takového charakteru, protože nebyly předpoklady ani záruky jejich splnitelnosti. Obecně pak jednotna plánování v tomto směru je opět přímým odrazem (jednotné) struktury řízení. Zato pro oblast dlouhodobého plánování je vhodné přinést alespoň zběžný náčrt postavení Ukrajiny v celosovětském rámci. Známy plán elektrifikace Ruska ještě v průběhu svého formování přerostl v dlouhodobý komplexní národohospodářský plán.⁴² Již výše bylo naznačeno, že ještě v přípravných fázích jak v práci komisí pro elektrifikaci, tak v práci na komplexním plánu se pojímalo prakticky celé bývalé území Ruska (kromě Polska a Finska) jako jednotný národohospodářský celek.⁴³ Při analýze jednotlivých hospodářských rajónů se rovněž neustále vyzvedalo hledisko místa a významu každého rajónu v celoruské ekonomice — právě z tohoto hlediska měly být určovány jednotlivé úkoly jeho rozvoje. Hranice těchto rajónů byly stanoveny v rozmezí hospodářsky logických celků.

Sám termín Ukrajina v dokumentech spjatých s plánem prakticky ne-

⁴⁰ Tichun, A. T.: V. I. Lenin — rukovoditel' STO v 1920 g., Kijev 1969, 105—106.

⁴¹ Sovetskoje sodružestvo narodov..., 162—163.

⁴² Tuto kvalitu má již ve své podobě schválené v prosinci 1920 na VIII. celoruském sjezdu sovětů. Srv.: Plan elektrifikacii RSFSR. Doklad VIII s'jezdu Sovetov Gosudarstvennoj komisii po elektrifikacii Rossii (Plan Goelro). Moskva 1955 (2. vyd.).

⁴³ Výrazně např. studie G. M. Kržižanovského Hlavní úkoly v elektrifikaci Ruska z ledna 1920. In: Kržižanovskij, G. M.: Výbor, Praha 1960.

vystupuje, mluví se o Jihu či Jihozápadě, případně o Donbasu a přilehlém území, které k němu tíhne. Do rámce Jižního rajónu pak bylo zahrnuto mimo území USSR ještě území Voroněžské gubernie, Oblasti Vojska donského a Krymu (tehdy autonomní součásti RSFSR). Oblast východní Ukrajiny (Donbas a Charkovská a Jekatěrinoslavská gubernie) se plánem považují za jeden ze tří základních opěrných bodů celé výstavby (vedle moskevské a petrohradské oblasti) a za rozhodující základnu energetickou; mj. tak v oblasti modernizace a rozvoje dopravy plán stanoví jako základní úkol právě rozvoj vnitřní sítě Donbasu a jeho spojení s Moskvou a Petrohradem a černomořskými přístavy. Při projednávání plánu na VIII. celoruském sjezdu sovětů byl Jižní rajón projednáván jako vůbec první v pořadí (a podobně i v očíslování elektráren na sjezdu předložené mapě se začíná elektrárnami Jižního rajónu). Plán předpokládal nejen další rozvoj tradičních odvětví Jižního rajónu, jako těžby uhlí, těžby železné a manganové rudy, metalurgie, chemického a potravinářského průmyslu, ale i intenzivní rozvoj zde dosud relativně málo zastoupených odvětví, především zpracování kovů, v první řadě strojírenství. Obojí tento rozvoj byl opět zásadně pojímán z hlediska potřeb v celosovětském rámci. Co se týče vlastního rozvoje elektrárenských kapacit, předpokládala se na Ukrajině v první etapě výstavba pěti mohutných tepelných elektráren na Donbasu a vodní elektrárny na Dněpru (Dněproges), v další etapě šest velkých vodních elektráren na Dněpru, Jižním Bugu a Dněstru, velké tepelné elektrárny kolem Kyjeva, Charkova aj. Předpokládalo se rovněž, že tyto elektrárny budou částečně zásobovat elektřinou i přilehlé oblasti RSFSR. Vezmeme-li v úvahu kapacitu výkonů elektráren, které měly být vybudovány v první etapě, pak na Donbas s Dněprogesem připadala celá jedna třetina plánovaných nových kapacit celého sovětského území.⁴⁴

Celkově tak hospodářské orgány Sovětské Ukrajiny v roce 1920 fungovaly jakožto oblastní články orgánů RSFSR v analogickém smyslu jako jejich články na Uralu, Sibiři aj. Obdobně byl rozpracován a přijat orgány RSFSR dlouhodobý národohospodářský plán pro celé sovětské území. Pro tuto plnou jednotu je mj. typické, že i hranice územní působnosti místních hospodářských orgánů byly určovány často jen faktory účelnosti řízení a nemusely tak respektovat státní hranice mezi USSR a RSFSR; takto nejen některé podniky na Ukrajině spadaly pod rajónní či oblastní správy nebo správy trustů se sídlem v RSFSR, nýbrž i naopak podniky z RSFSR (ze-

⁴⁴ Blíže viz: Kržižanovskij, G. M.: Výbor, 55—206; Gladkov, I. A.: Vyprosny planirovanija sovětskogo chozjajstva v 1918—1920 gg., Moskva 1951, 347—386; Plan elektrifikacii RSFSR. Doklad . . .
K realizaci na Ukrajině: Epštejn, A. I., Kudinenko, V. M.: Lenins'kyj plan Goelro ta joho zdijsnennja na Ukrajinі, UIŽ, 1980, č. 12, 39—49.

jména z oblastí sousedících s Donbasem) byly podřizovány správám sídlícím na Ukrajině.⁴⁵

Zároveň však naznačená decentralizační opatření v rovině vlastní správy podniků vytvářela předpoklady pro uplatňování národnostního faktoru i v oblasti organizace a řízení národního hospodářství. Takto v celkové linii upřesňování a vzájemného vymezování kompetencí mezi orgány USSR a RSFSR, uplatňované postupně zejména od IV. celoukrajinského sjezdu sovětů, začala mj. Ukrajinská rada pracovní armády i Ukrpromburo nabývat i rysů orgánů při vládě USSR (při zachování jejich postavení oblastních článků orgánů RSFSR).⁴⁶

* * *

Celkově pak v průběhu roku 1920 postupně i úřady zplnomocněnců VSNCh, stejně jako Lidového komisariátu vojenství, dopravy, spojů, financí, práce pro Ukrajinu nabývaly vedle původní funkce pouhých oblastních orgánů lidových komisariátů RSFSR současně funkce vládních orgánů USSR. V zájmu vyjasnění situace a prevence možných nesrovnalostí usneslo se 30. září 1920 politbyro ústředního výboru KS(b)U postavit před ústřední výbor KSR(b) otázku úpravy vzájemných vztahů ústředních orgánů USSR a RSFSR. Návrhy směřovaly k posílení vlivu nejvyšších orgánů Ukrajinské SSR na řízení sfér státní správy jednotných s RSFSR.⁴⁷ Ústřední výbor KSR(b) podpořil tuto iniciativu. Byla dovršena koncentrace řízení těchto sfér pod úřady zplnomocněnců, kteří se stávali členy vlády USSR a současně byli zodpovědní i Celoukrajinskému ústřednímu výkonnému výboru sovětů.⁴⁸ Tak například dva železniční okruhy na Ukrajině byly sjednoceny v Jižní okruh dopravy, jehož vedoucí představitel — zplnomocněnec Lidového komisariátu dopravy RSFSR — se stal členem vlády USSR,⁴⁹ podobně byla řešena oblast vojenství apod.⁵⁰ Vůbec nejvýznamnějšími z těchto kroků byla obnova Ukrajinského SNCh⁵¹ a nový statut Ukrajinské rady pracovní armády,⁵² obojí jednoznačně ve smyslu dvojí podřízenosti — VSNCh, případně Radě práce a obrany RSFSR a současně vládě USSR.

⁴⁵ Tak dokonce celá Rostovská rajónní správa lihovarnického průmyslu byla začlena pod Ukrobspirt. Robotnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 502.

⁴⁶ Příkladem může být již výše uvedené novelizované usnesení o Ukrajinské radě pracovní armády z 26. října 1920, podobně přejmenování Prombjura Ukrajiny v Ukrajinskou radu národního hospodářství — USNCh — 31. prosince 1920. Robotnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 589.

⁴⁷ Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny..., 119.

⁴⁸ Tamtéž, 120; Kommunističeskaja partija — vdohnovitěl'..., 319.

⁴⁹ Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny..., 119.

⁵⁰ Graždanskaja vojna na Ukrajině, III, dok. č. 730.

⁵¹ Robotnyčyj kontrol' i nacionalizacija..., dok. č. 589.

⁵² Sovetskoje sodružestvo narodov..., 182.

Do této linie zapadá V. konference KS(b)U v listopadu 1920, která znovu důrazně odmítla nihilistický přístup k ukrajinské otázce (reprezentovaný tentokrát zejména ve vystoupeních Zinověva a Daškovského) i tendence podléhající ukrajinskému nacionalismu. V otázce hospodářské výstavby konference spolu s požadavkem uchování jednoty hospodářství sovětských republik vyzvedla, že principy centralizovaného řízení ekonomiky se nesmějí stát překážkou pro využívání místních zdrojů a že vláda USSR se má aktivně začlenit do vypracovávání hospodářského plánu nejen USSR ale i celé federace.⁵³

V pokračujícím procesu regulace vzájemných vztahů jednotlivých institucí a upřesňování kompetencí obrátil se ústřední výbor KS(b)U 23. listopadu 1920 na ústřední výbor KSR(b) s návrhem další konkretizace státních svazků RSFSR a USSR a posléze 28. prosince podepsali V. I. Lenin a G. V. Čičerin za RSFSR a Ch. G. Rakovskij USSR svazovou smlouvu. Smlouva právně zakotvila vztahy vytvořené fakticky již v předchozím období, předpokládá sjednocení komisariátů vojenství, zahraničního obchodu, financí, práce, pošt a telegrafů, dopravy a rad národního hospodářství s výše uvedenou formou podřízení vůči orgánům RSFSR a USSR.⁵⁴ Doplnující ustanovení smlouvy výslovně určilo, že v otázkách tzv. nesjednocených komisariátů má mít druhá strana pouze poradní hlas.⁵⁵ Byla uchována a zdůrazněna suverenita USSR a smlouva předpokládá naprostou rovnoprávnost obou sovětských republik. V otázce činnosti federálních orgánů, týkající se Ukrajiny, bylo USSR garantováno právo kontroly a ovlivňování této činnosti bezprostředně svými nejvyššími orgány, sjezdem sovětů, ústředním výkonným výborem sovětů a vládou.

Smlouva bývá často označována za uzavření tzv. hospodářského svazku obou republik. Fakticky však smlouva neznamena uzavření hospodářského svazku dvou států, nýbrž naopak rozšíření a právní fixaci pravomocí USSR v oblasti řízení národního hospodářství proti dosavadnímu stavu. Zároveň je třeba tento akt chápat jako jinou stránku procesu, jehož další stránkou byl například nový profil Rady práce a obrany aj. Tak v celkové sumě opatření, znamenajících decentralizaci ve sféře administrativních stránek řízení národního hospodářství a zároveň koncentraci v oblasti koncepčních stránek řízení, měla být svazová smlouva USSR a RSFSR z 28. prosince 1920 jedním z kroků, který měl pomoci k zabezpečení usnesení IX. sjezdu KSR(b) o nutnosti zachování jednoty v uplatňování hospodářské linie strany; smlouva tak vlastně představuje rovněž mez pro onen proces decen-

⁵³ Kommunističeskaja partija Ukrajiny v rezolucijach ..., 86—87; Čirko, V. A.: Kommunističeskaja partija — organizator ..., 265.

⁵⁴ Istorija sovětskoj konstitucii (v dokumentach), 259—260.

⁵⁵ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' ..., 331.

tralizace. Ve stejném smyslu vyznívají také závěry V. konference KS(b)U z listopadu 1920.⁵⁶

Pro upřesnění představy o míře decentralizace v rovině zařazení ukrajinského průmyslu v celosovětském rámci je třeba ještě uvést, že po oné redukci počtu podniků zařazených v přímé podřízenosti VSNCh zůstaly v této skupině velké podniky těch odvětví, jejichž hlavní základnu nacházíme většinou na Ukrajině (počínaje metalurgií a těžbou uhlí), kdežto podniky významných odvětví, jejichž základna byla v Centrálním či Severozápadním rajónu (strojírenství, textilní průmysl aj.) byly zařazeny do druhé skupiny,⁵⁷ vůči níž VSNCh disponoval pouze omezenými kompetencemi.

Svazová smlouva posléze uzavírá určitou etapu v linii programů ukrajinské sovětské státnosti a svazku sovětských republik. Závěr roku 1920 znamenal konečný přesun těžiště názorů od tendencí soustředit USSR s ostatními sovětskými republikami kolem RSFSR jako centra (považované za jedinou sovětskou republiku životaschopnou šamou o sobě) ke snahám upevnit ukrajinskou sovětskou státnost, rozšířit práva Ukrajinské SSR, budovat svazek sovětských republik na základě plné rovnoprávnosti. Nadále pak, ať se vyvíjející svazek sovětských republik formoval ve skutečnosti jakkoli, byl na Ukrajině tento princip soustavně vyvedáván.

* * *

V. celoukrajinský sjezd sovětů 2. března 1921 ratifikoval svazovou smlouvu a doporučil ústřednímu výkonnému výboru přistoupit ve spolupráci s Celoruským ústředním výkonným výborem ke konkretizaci těch částí smlouvy, které se týkaly jejich vzájemných vztahů a dále vnitřní struktury sjednocených komisariátů apod. Základním principem pro tuto další konkretizaci měla být opět zdůrazněná naprostá rovnoprávnost obou republik.⁵⁸

Nízká míra státoprávní precizace svazku sovětských republik měla totiž svá úskalí. Odtud pramení od počátku roku 1921 zintenzívnění snah ukrajinských představitelů urychleně konkretizovat formu sovětské federace, stejně jako soustavné zdůrazňování suverenity USSR. Tak V. Zatons'kyj (člen rady lidových komisařů USSR a člen politbyra ústředního výboru KS(b)U) upozornil, že s projevující se nezbytností centralismu se projevují přežitky starých idejí „jedinoj nědělimoj Rossii“. Proto je třeba přísně vymezovat, co plyne z podstaty sovětské moci, a oddělovat od toho, co je

⁵⁶ Komunistyčna partija Ukrainy v rezolucijach i rišennjach z'jizdiv, konferencij i plenumiv CK, I, Kyjiv 1976, 102, 106.

⁵⁷ Přírozené z konkrétních ekonomických příčin. Srv. např.: Venediktov, A. V.: Organizacija . . . , I, 591.

⁵⁸ S'jezdy sovetov v dokumentach, II, 111—112.

přežitkem staré nacionální ideologie ze strany [některých] ruských soudruhů. Nakolik se tak nečiní, celé instituce včetně ústředního výboru strany vedou jednu politiku a lidové komisariáty politiku jinou.⁵⁹ Z toho vyvozoval Zaton's'kyj nutnost konkretizovat, v jakém vztahu je USSR vůči RSFSR, ustavit přesnost ve vztazích, aby se odstranily nejasnosti, které objektivně otevíraly cestu projevům ruského i ukrajinského nacionalismu.⁶⁰ Zaton's'kyj rovněž poukázal na problém názvu svazku sovětských republik. Název RSFSR se totiž v této době (vedle státního útvaru, pro který platí dodnes) používal s případnými obměnami i pro celý svazek sovětských republik. Zaton's'kyj proto žádal potlačit představu o sovětské federaci jako o federaci nezměnitelně „rossijské“ a doporučil používat jednoduše název Sovětská federace anebo vymyslet název jiný.⁶¹

1. celoukrajinská porada KS(b)U, konaná počátkem května 1921, podtrhla, že otázka vztahu USSR a RSFSR byla pro Komunistickou stranu Ukrajiny vždy otázkou revoluční účelnosti, nikoli principu; dobovou formu svazku sovětských republik přitom označila dosti rozporuplně za vojenské a hospodářské sjednocení při zachování politické nezávislosti. Na druhé straně vyzvedla nutnost podniknout kroky k urychlenému vypracování ústavních principů, vymezujících vztahy mezi USSR a RSFSR.⁶² V téže linii se už v únoru a březnu 1921 projednávala v ústředním výboru KS(b)U otázka federální ústavy.⁶³ Z ukrajinské iniciativy byly poté v dubnu utvořeny komise pro vypracování federální ústavy a komise pro vypracování návrhu úprav vzájemných vztahů mezi lidovými komisariáty USSR a RSFSR.⁶⁴ Tyto komise však nemohly splnit svou úlohu; znovu se ukázalo, že pro řešení tohoto mnohostranného složitého komplexu otázek zatím nebyl nashromážděn dostatek zkušeností; sám přechod od války k míru nebyl dosud ani v hrubých rysech ukončen.

Vzájemné vztahy obou republik se tak mohly nadále ustavovat pouze již osvědčenou a výše zmíněnou cestou upevňování a upřesňování svazků v jednotlivých otázkách a oblastech. Tak například vláda USSR vydala

⁵⁹ Tj. ústřední výbor se držel správné linie, stanovené např. konkrétně vůči Ukrajině na VIII. konferenci KSR(b), naopak nejvyšší státní orgány RSFSR jevíly tendence k porušování suverenity ostatních sovětských republik. Ty se projevovaly i ve tvrzeních, že není badatelný rozdíl mezi autonomií Turkeštanu a Ukrajiny apod., což vyvolávalo ostré protesty stranických i státních orgánů Ukrajiny a obecně budilo nedůvěru. Viz např.: Čyrko, V. A.: Dyplomatyčna misija URSR u RSFSR 1921 r., UIZ, 1964, č. 5, 35.

⁶⁰ Děs'jatyj s'jezd RKP(b). Stenografičeskij očet, Moskva 1963, 201—205.

⁶¹ Tamtéž, 205—206.

⁶² Kommunističeskaja partija Ukrajiny v rezolucijach..., 134.

⁶³ Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny..., 123; Babij, B. M.: Sojuz RSR i rol' Ukrajiny v joho utvorenni, Kyjiv 1972, 106.

⁶⁴ Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl'..., 352; Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny..., 123. Mimoto už v lednu vytvořil Celoukrajinský ústřední výkonný výbor komisi pro úpravu ústavy USSR.

usnesení určující práva a povinnosti zplnomocněnců lidových komisariátů dopravy a zahraničního obchodu RSFSR na Ukrajině,⁶⁵ byly činěny kroky ke sjednocení zákonodárství obou republik.⁶⁶ Na druhé straně byla určována práva a povinnosti zastupitelů USSR v jednotlivých ústředních orgánech RSFSR, z nejvýznamnějších jmenujme alespoň zplnomocněnce USSR pro hospodářskou výstavbu při vládě RSFSR⁶⁷ a diplomatickou misi USSR při vládě RSFSR.⁶⁸ Během roku 1921 se pokračovalo v kodifikaci spolupráce i v oblastech státní správy, nesjednocených smlouvou z 28. prosince 1920, opět v podobě právní formalizace již faktického stavu.⁶⁹ Přitom mnohé spoje byly rozvíjeny v této etapě bez dostatečné právní regulace, případně živelně bez jakékoli právní základny.

V oblasti vojenství, vyžadující mimořádnou míru jednoty, se tato míra konkrétně projevovala od jara 1921 tak, že velitel ozbrojených sil Ukrajiny byl velitelem všech vojenských jednotek Rudé armády na Ukrajině a všech vojenských správ a institucí, byli mu bezprostředně podřízeni velitelé armád a vojenských okruhů a vojska vnitřní služby na Ukrajině, dále v operativních záležitostech námořní síly Černého a Azovského moře. Byl jmenován RVSR, přitom plnil funkci zplnomocněnce této rady na území USSR — v této funkci byl členem vlády USSR a byl potvrzován Celoukrajinským ústředním výkonným výborem sovětů. Jako vrchní velitel vojsk USSR byl bezprostředně podřízen RVSR v operativně-strategických otázkách, v otázkách řízení vojenských správ a institucí se měl řídit vojenským zákonodárstvím RSFSR, příkazy RVSR a směrnicemi Celoruského generálního štábu. Pouze formy provádění mobilizací měly být projednávány vládou USSR.⁷⁰ Vrchní velitel ozbrojených sil Ukrajiny byl zároveň zástupcem Ukrajinské SSR v RVSR.

Klíčová úloha ovšem stále výrazněji připadala na národohospodářské orgány; v jejich struktuře především pramenily impulsy po pokračující profilaci sovětské federace. Postavení nejvyšších hospodářských orgánů na Ukrajině vůči orgánům RSFSR a současně vůči nejvyšším mocenským orgánům USSR se počátkem roku 1921 stabilizovalo v podobě, jejíž kořeny spočívají ještě v roce 1919 a jejíž formování se postupně uskutečňovalo v průběhu roku 1920 ve výše uvedeném smyslu, tj. celosovětské rezortní jednoty hospodářských orgánů se zajištěním zájmů USSR.

Tento systém vztahů je přitom výsledkem a formalizací vazeb, které vyvolalo uplatňování hospodářské politiky válečného komunismu. Metody

⁶⁵ *Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' . . .*, 357; zahraniční obchod viz: *Sovetskoe sodružestvo narodov . . .*, 236—238; usnesení přijato 18. července 1921.

⁶⁶ Blíže viz: *Otázky dějin střední a východní Evropy*, II, Brno 1976, 235, 236.

⁶⁷ *Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' . . .*, 370—372.

⁶⁸ *Čyrko, V. A.: Dypلماتычна misija URSS u RRFSSR*, 34—42.

⁶⁹ *Napr. ve sféře státní inspekce a statistiky. Kommunističeskaja partija — vdochnovitěl' . . .*, 333—334; *Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny . . .*, 119n., 138an.

⁷⁰ *Istorija sovětskoj konstitucii (v dokumentach)*, 267—268.

administrativnědirektivního řízení jako základní metody této politiky si vynucovaly systém tvrdého centralismu, vertikálních vazeb a strohého rezortismu, jakožto relativně nejlépe fungující systém převodních pák. Avšak již obecná potřeba uvolnění místní iniciativy vyvolaná perspektivou poválečné obnovy a rekonstrukce národního hospodářství vedla ke komplikacím a zkosnatění systému; stejný důsledek pro jeho fungování mělo z druhé strany i postupné uplatnění tendence zabezpečit jednoznačněji zájmy USSR v celosovětském systému řízení národního hospodářství, případně požadavky směřující přímo k vytvoření záruk suverenity USSR. Zároveň přechod k mírové obnově v sovětské společnosti vůbec přinášel naznačenou obecnou tendenci přesnější právní stabilizace a reglementace vztahů jednotlivých orgánů a tak se vnitřně protikladně stabilizovala struktura vztahů vrcholných hospodářských orgánů RSFSR a USSR víceméně v podobě právě praxí překonávané. Zde je počátek jedné ze zásadních stránek rozporu, na jehož základě probíhalo roku 1922 intenzivní hledání nové podoby sovětské federace.

V prvních měsících roku 1921 se však zatím teprve hledaly cesty k organizačním nástrojům, formám a metodám pro vyřešení úkolů obnovy rozvráceného národního hospodářství. U mnohých činitelů sovětské moci přitom dlouho přežíval názor o všestranných možnostech využití mimoekonomického donucení, které stačí pouze důsledně realizovat. Chybělo zatím uvědomění, že nikoli pouze válečný stav, nýbrž především sama hospodářská politika válečného komunismu zákonitě rozvrací národní hospodářství.

Celkově převládalo mínění, že bude stačit pouze zdokonalit, či dílčím způsobem pouze upravit nebo doplnit dosavadní systém organizace a řízení národního hospodářství. Zároveň objektivní závažnost změn dokumentuje již v této etapě hluboká rozdílnost až protikladnost návrhů na tyto změny. Výrazným příkladem snah pokračovat starými metodami, přitom s ještě vyšším stupněm centralizace a nekompromisním bojem proti lokalismu může být usnesení lednového pléna ústředního výboru KS(b)U z roku 1921.⁷¹ Proti tomu V. celoukrajinský sjezd sovětů v březnu 1921 akcentoval linii VIII. celoruského sjezdu sovětů, tj. předpokládal doplnění starého systému decentralizací a aktivizací nejnižších článků spojenou s poskytnutím nezbytných práv a prostředků těmto článkům. Úkolem ústředních orgánů mělo pak být sladění místní iniciativy s realizací jednotného hospodářského plánu.⁷² Stejně tak pro oblast řízení průmyslu doporučil IV. sjezd rad národního hospodářství v květnu 1921 jen nevelké úpravy dosavadního systému fungování VSNCh, mj. sloučení glavků do širších odvětvových hlavních správ, v souladu s celkovou linií omezené decentralizace. Obdobně návrh sjezdu konkretizuje pro oblast řízení průmyslu tendenci

⁷¹ Komunistyčna partija Ukrajiny v rezolucijach i rišennjach z'jizdiv . . . , I, 126—127.

⁷² S'jezdy sovetov v dokumentach, II, 94—96.

k jednoznačnému zabezpečení práv sovětských republik. Řízení veškerého republikového průmyslu měl soustředit republikový SNCh, zároveň měl pracovat v hranicích obecných směrnic a plánovaných úkolů VSNCh: (Plnou likvidaci žádal sjezd příznačně jen pro úřad mimořádného zplnomocněnce pro zásobování armády.)⁷³

Při zběžném pohledu, případně při čistě právněformalistickém přístupu je možno skutečně dospět k závěru, že dosavadní systém organizace a řízení národního hospodářství přechází i do dalšího období, přinejmenším až do roku 1923, v jeho rámci pak i vazby mezi hospodářskými orgány USSR a RSFSR, že došlo v tomto období jen k dílčím úpravám systému, že tyto úpravy měly jen administrativní charakter a že znamenaly jen posílení role místních hospodářských orgánů, rozšíření a přesnější vymezení jejich úkolů a pravomocí a současně i posílení jejich odpovědnosti vůči vyšším orgánům. Přitom však nutno přiznat, že takto byly změny chápány ještě po celou první polovinu dvacátých let u leckterých národohospodářských činitelů. A od těchto představ nebylo daleko ke generalizaci, k názoru, že několika drobnými doplňky bude možno optimalizovat celý systém sovětské federace.

* * *

Svazová smlouva z prosince 1920 se proti očekávání⁷⁴ nedotkla sféry zahraniční politiky; naopak ze smlouvy vyplývá, že obě strany mají požadovat, aby ve sféře zahraničních věcí měla druhá strana pouze poradní hlas.⁷⁵ Tato oblast tedy proti vojenství a národohospodářským rezortům zůstává oblastí, v níž se mechanismus sovětské federace projevoval specifickými způsoby, nikoli však v podobě a postavení základních výkonných orgánů. Zároveň je tato oblast zvláště názorným příkladem, jak je ošemetné přeceňovat formální ústavněprávní prvky.

Vlády kapitalistických států byly totiž ochotny jednat pouze s vládou RSFSR s tím, že vláda USSR (i dalších sovětských republik) byla považována za uskupení pretendující na vládu a západní mocnosti se snažily vystupovat jako obránci zájmů emigrantské buržoazněnacionalistické vlády tzv. Ukrajinské lidové republiky. Bylo tedy nezbytné zabránit tomuto zlovolnému výkladu, který se mohl mj. opírat o případnou institucionální jednotu zahraniční politiky sovětských republik, a na mezinárodním poli

⁷³ SNCh i planovyje organy . . . , 112—117.

⁷⁴ Srv. např. již zmíněnou rezoluci IV. konference KS(b)U z března 1920. Komunistyč-na partija Ukrajinu v rezolucijach i rišennjach z'jizdiv . . . , I, 70.

⁷⁵ Obrazovanije SSSR. Sbornik dokumentov, Moskva 1972, 167—168.

prosadit mj. uznání suverenity USSR⁷⁶ a právoplatnost její vlády přinejmenším de facto.

Tento úkol plnila diplomacie RSFSR a za první takové uznání a za významný precedens lze považovat dohodu RSFSR a USSR s Francií (vzápětí i s Belgií) o výměně válečných zajatců a internovaných civilistů z dubna 1920.^{76a} Dalším krokem vpřed se stala Smlouva o příměří a předběžných podmínkách míru z 12. října 1920, již bylo Polsko donuceno uznat nezávislost Ukrajinské SSR a Běloruské SSR.⁷⁷ Posléze definitivní mírová smlouva s Polskem⁷⁸ byla podepsána jménem vlády RSFSR současně zplnomocněné i vládou BSSR a jménem vlády USSR a mj. přinesla výslovné uznání de iure uvedených tří sovětských republik. Za značného podílu zákroků RSFSR došlo nakonec ke vzájemnému uznání a podpisu mírových a dalších smluv mezi USSR a Litvou,⁷⁹ později s Lotyšskem,⁸⁰ s Estonskem⁸¹ atd.

Celkově se Ukrajinská SSR od počátku roku 1920 ústrojně zařadila do kontextu politiky, kterou vedla do té doby RSFSR jménem všech sovětských republik.⁸² Vedoucí úlohu v koncipování a provádění sovětské zahraniční politiky podržely nadále orgány RSFSR a základními otázkami i řadou dalších otázek zahraniční politiky se opět zabýval přímo Lenin.⁸⁵ Z prvků příznačných ještě pro rok 1919 lze uvést paralelní podávání nót

⁷⁶ I dalších sovětských republik — koncem dubna 1920 zvítězila sovětská moc v Ázerbajdžánu, v srpnu byla obnovena Běloruská SSR... K diplomatické aktivitě USSR v tomto období srv. též: Chmil', I. S.: Z praporom myru kriz' polum'ja vijny. Dyplomatyčna dijálnist Ukrajins'koji RSR 1917—1920 rr., Kyjiv 1962.

^{76a} Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, II, Moskva 1958, dok. č. 311, 313.

⁷⁷ Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, III, Moskva 1959, dok. č. 131.

⁷⁸ Tamtéž, dok. č. 350.

⁷⁹ 14. února 1921, ještě před konečným podpisem řížského míru s Polskem. Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, III, dok. č. 293.

⁸⁰ 3. srpna 1921. URSSR na mižnarodnij areni. Zbirnyk dokumentiv 1917—1923 rr., Kyjiv 1966, dok. č. 193.

⁸¹ 25. listopadu 1921. Tamtéž, dok. č. 218.

⁸² Základem pro další politickou linii vůči Polsku se stalo vyhlášení rady lidových komisařů RSFSR o principech sovětské politiky vůči Polsku z 28. ledna (Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, II, dok. č. 226), vyhlášení bylo opět potvrzeno 2. a 4. února (tamtéž, dok. č. 230, 232), na ně již úzce navazuje náota USSR ze 22. února (Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, II, dok. č. 250). Podobně vládě Rumunska byla zaslána vládou RSFSR 15. ledna náota, vyjadřující základní principy sovětské zahraniční politiky vůči Rumunsku (URSSR na mižnarodnij areni... , dok. č. 86), 24. února na ni navázala náota vlády RSFSR vyzývající opět k zahájení jednání o normalizaci vztahů mezi Rumunskem na jedné straně a RSFSR s USSR na druhé (Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, II, dok. č. 253). Na tuto náotu pak bezprostředně navazuje náota vlády USSR z 26. února, která výslovně uvádí, že je týmž návrhem jako náota vlády RSFSR z 24. února, a současně, že tato náota z 24. února byla zaslána po vzájemné dohodě vlád RSFSR a USSR (Dokumenty vnějšněj politiky SSSR, II, dok. č. 256). Obdobně platí i pro další aktivitu.

⁸⁵ Jak o tom svědčí např. celá řada jeho dopisů a telegramů Čičerinovi, Litvinovovi a dalším činitelům zahraniční politiky. Lenin, V. I.: PSS, t. 51—54.

téhož obsahu témuž adresátu, podobně podávání společných nót USSR a RSFSR.⁸⁴

Přesto se objevily nové dimenze jednoty zahraniční politiky sovětských republik. Vlády USSR a RSFSR se dohodly 12. ledna 1921 na zřízení tzv. Diplomatické mise USSR při radě lidových komisařů RSFSR; ta v bezprostředním svazku s Lidovým komisariátem zahraničních věcí RSFSR obhospodařovala převážnou část zahraniční politiky USSR.⁸⁵ Intenzivně využívala diplomatického sboru v Moskvě, vedla jednání základního významu a posléze plnila i úlohu prostředníka mezi zahraničními zastupiteli USSR a vládou USSR. Řada jednání s představiteli cizích států byla vedena paralelně s RSFSR. Ukrajinská mise z iniciativy vlády USSR prosadila na přelomu roku 1921/1922 do praxe zahraničních styků sovětských republik právo každé sovětské republiky obracet se bezprostředně k zastupitelům jiných sovětských republik v cizích státech a ukládat jim vykonání určitých úkolů;⁸⁶ vzápětí to přerostlo, opět z iniciativy vlády USSR, ve vytváření jednotných zastupitelství sovětských republik (například v Itálii) nebo zastupitelství jedné sovětské republiky bylo pověřeno i dalšími sovětskými republikami výkonem určitých funkcí v plném rozsahu.⁸⁷

Opakovaly se případy, kdy paralelně s podpisem určité smlouvy nebo dohody RSFSR s cizím státem byla podpisována i analogická (leckdy doslovně shodná) smlouva USSR s týměž státem;⁸⁸ obsahově příbuznou formou je rozšiřování platnosti smluv podepsaných za RSFSR i na USSR,⁸⁹ dále podobnou formou jako s Polskem podepisovaly jednotné delegace RSFSR a USSR s cizími státy dohody a smlouvy, v nichž obě sovětské

⁸⁴ Např.: Dokumenty vněšnej politiky SSSR, II, dok. č. 226, 250, 253, 256, 263, 321, 324, 347, 351, 368, 380; Tamtéž, III, dok. č. 159, 312, 353; URSSR na mižnarodnij areni . . . , dok. č. 112, 121.

⁸⁵ Hospodářské zájmy USSR zabezpečovalo u vládních orgánů RSFSR další zastupitelství, nezávislé na diplomatické misi USSR v Moskvě.

⁸⁶ Čyrko, V. A.: Dyplomatyčna misija URSS v RRFSR, 34—42. Na základě usnesení politbyra ÚV KS(b)U z 16. prosince 1921 došlo k reorganizaci, diplomatická mise USSR byla sloučena s hospodářskou misí v jednotné zastupitelství USSR při vládě RSFSR, v jejímž rámci bylo — vedle dalších úkolů — sjednoceno hájení zahraničně-politických a zahraničněobchodních zájmů USSR.

⁸⁷ Např. v ČR od června 1922 zajišťovala repatriaci občanů sovětských republik mise USSR. Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů, I, Praha 1975, dok. č. 449. Zároveň si USSR i RSFSR ponechávaly až do léta 1923 každá své vlastní zastupitelství v Praze.

⁸⁸ Příkladem mohou být smlouvy s Itálií z 26. prosince 1921. Dokumenty vněšnej politiky SSSR, IV, Moskva 1960, dok. č. 336. V tomto případě i v dalších vedl jednání pouze představitel RSFSR, zplnomocněný zároveň vládou USSR (nebo jiné sovětské republiky).

⁸⁹ Srv. např. smlouvu s Německem o výměně válečných zajatců a internovaných osob. Chmil', I. S.: Z praporom myru . . . , 342—344. Též dohoda s ARA; Staševskij, D. M.: Proval antiradjansk'koji polityky mižnarodnoho imperializmu 1917—1924, Kyjiv 1957, 66. Aj.

republiky vystupovaly jako jednotná smluvní strana.⁹⁰ RSFSR i ve smlouvách, které po formální stránce uzavírala pouze svým jménem, prosazovala zájmy všech sovětských republik, především bránila suverenitu a integritu sovětských republik, prosazovala likvidaci zahraničních emigrantských nacionalistických center a snažila se zajistit zamezení dalších možných intervenčních tažení. Největšího významu pak nabyly závazky Velké Británie vůči všem sovětským republikám v rámci obchodní smlouvy s RSFSR z března 1921.⁹¹

* * *

Obnova a konsolidace sovětské moci na Ukrajině počátkem roku 1920 byla tedy na rozdíl od předchozích dvou etap poměrně velmi rychlá, což se projevilo i v rychlosti formování jednotlivých státních orgánů, které nyní probíhalo pod ještě jednoznačnějším řízením orgánů RSFSR a umožnilo již od stavu zrodu zejména centralizovaný systém národního hospodářství a vojenství, jednotný pro USSR a RSFSR. Úzké vazby se formovaly i v ostatních rovinách. Proces centralizace hospodářství a vojenství byl relativně dovršen na sklonku roku 1920, kdy byl dobudován celosovětský systém s pevnými vertikálními vazbami, v němž bylo soustředěno v centru i operativní řízení nejnižších složek; v tomto systému se již od počátku roku 1920 postavení Ukrajiny prakticky nelišilo od postavení například Uralu.

V souvislosti s ukončením občanské války a intervence v evropské části sovětské země výrazněji vystoupila otázka zabezpečení práv sovětských republik a doformování vztahů mezi nimi z tohoto hlediska. Zároveň konec války umožnil na sklonku roku 1920 obnovu funkcí, které byly dosud striktně centralizovány při vládě RSFSR, i při vládě USSR a to v nové kvalitě. Při podržení dosavadní jednoty vojenství i hospodářství bylo tím zároveň Ukrajinské SSR umožněno lépe uplatňovat svou suverenitu.

Svazová smlouva z 28. prosince 1920 posléze podchycuje určité nové rysy ve vývoji sovětské federace, krystalizující do formy asymetrické federace, se zabezpečením, ba dílčím rozšířením práv Ukrajinské SSR. Avšak za této podoby federace, kdy ústřední orgány RSFSR současně plnily úlohu federálních orgánů (přičemž jejich kompetence nebyla přesně vymezena), mohlo docházet nadále k případům narušování suverenity USSR i k projevům velkoruského šovinismu. Aby se tato možnost alespoň částečně omezila, byla uzavřena dohoda o vztazích ústředních orgánů USSR a RSFSR (vstoupila v platnost 10. října 1921), svého druhu doplněk

⁹⁰ Např. 28. července 1921 s Maďarskem. Dokumenty vnějšné politiky SSSR, IV, dok. č. 164. 8. října 1921 s Lotyšskem. Tamtéž, dok. č. 253. 7. prosince 1921 s Rakouskem. Tamtéž, dok. č. 322.

⁹¹ Dokumenty vnějšné politiky SSSR, III, 608.

svazové smlouvy, podle něhož byly lidové komisariáty a ostatní ústřední instituce RSFSR povinny jednat s místními orgány na Ukrajině výhradně prostřednictvím příslušných ústředních orgánů USSR.⁹²

Celkově ovšem jak obsah svazové smlouvy i s doplňky, tak celý vývoj sovětské federace v roce 1921 jsou přímým odrazem přechodnosti celé tehdejší etapy vývoje orgánů sovětské moci v souvislosti s intenzívním hledáním konkrétní cesty mírové výstavby základů socialismu, v první řadě s hledáním příslušné národohospodářské linie. Tato přechodnost zejména v rovině samotného vývoje federace však zůstávala dlouho nedostatečně uvědomována.

⁹² Kuličenko, M. I.: Komunistyčna partija Ukrajiny..., 126; pokud by se orgány RSFSR obracely na místní orgány USSR bezprostředně, bylo to možno klasifikovat jako vměšování do vnitřních záležitostí USSR.